

Shakespeare’de Ne Seyrediyoruz: Oyun mu, Adaletin Tecellisi mi?

What Are We Watching in Shakespeare:
The Play or the Act of Justice?

ESİN ÖRÜCÜ-İNCİ ENGINÜN

Glasgow, İskoçya, UK
(esin.orucu@glasgow.ac.uk), ORCID: 0000-0002-1425-2407.

İstanbul, Türkiye
(enginun@isbank.net.tr), ORCID: 0000-0002-4612-2447.

Geliş Tarihi: 13.08.2021. Kabul Tarihi: 22.11.2021.

“ ” Örtücü, Esin ve İnci Enginün. “Shakespeare’de Ne Seyrediyoruz: Oyun mu, Adaletin Tecellisi mi?” *Zemin*, s. 2 (2021): 112-135.

Özet: Shakespeare'in eserlerindeki çeşitli kavramlar arasında hukuk ve adaletle ilgili olanlar çoktur. Hatta bazı eserleri bu kavramların uygulanmasıyla ilgili nice farklı yorumlarla gelişir. Bu konuda Batı'da hem hukukçular hem de edebiyat araştırmacıları tarafından yapılmış birçok inceleme bulunmaktadır. Bazı üniversitelerde hukuk dersleri arasına hukuk ve edebiyatın katılması tartışmalı olsa da gerçekleşmiştir. Türkiye'de de bazı özel üniversitelerde bugün bu tür dersler yer almaya başlamıştır. Kendisine özgü bir hukuk sistemi olan İngiltere'nin yetiştirdiği en büyük şair ve oyun yazarı, eserlerinde hukuk konularını da işlemiştir ve bunlar bütün dünyada asırlardan beri zevkle seyredilmekte ve okunmaktadır. Biz bu incelememizde Shakespeare'in bütün oyunlarını değil, sadece üç oyununu geniş olarak ele aldık. O bir oyun yazarı ve tiyatro sahibi iş adamıydı. Koruyucuları arasında İngiltere'de kanun koyucu olan hükümdar da vardı. Bu yüzden İngiltere'de çıkarılması tartışılan bazı kanunlarla ilgili olarak yazdığı iki oyun *Venedik Taciri* ve *Kısasa Kısas*'ta konu Venedik ve Viyana'da geçmektedir. *Kral Lear* ise verasetle ilgili olduğu için İngiliz kraliyet ailesini de yakından ilgilendirmektedir ve masallaştırılmıştır. Eserlerinde yer alan hukuk ve özellikle hukukçularla ilgili çok çarpıcı sözlerinden birkaçını da belirtmekle, bir kısmının da yerlerini zikirle yetindik. Eserlerin girift dokunuşunda Shakespeare, her durumla ilgili görüşlerini belirtmiştir ve onlardaki gerçeklik payını bugün bile hayranlık ve şaşkınlıkla anıyoruz.

Anahtar Kelimeler: Shakespeare, İngiliz hukuku, *Venedik Taciri*, *Kısasa Kısas*, *Kral Lear*

Abstract: Shakespeare's works deal with law and justice, among other concepts. In fact, in some of his works, we see a variety of approaches to the implementation of these concepts. In the West, a large number of researchers in law and literature have written on these aspects of his plays. Though rare, there are even courses in law faculties on law and literature. In Turkey, also, there are some such recent developments in some private universities.

The greatest poet and playwright that England ever produced, Shakespeare, delved into these subjects in the English legal world, which was quite different and complex, and were has been watched and read with pleasure for centuries. This study does not look into all his plays but concentrates on three of them extensively. Shakespeare was a playwright and also a businessman who owned his own theatre. The Sovereign, who is also the law giver, was among his protectors.

As a consequence, his plays highlighting laws that were controversial in his homeland, took place in Venice in the *Merchant of Venice*, and Vienna in *Measure for Measure*. *King Lear*, in which inheritance was discussed, a topic close to the Sovereign's heart, is presented as a fable. Here, this study looks at a number of striking quotations from his plays, especially on lawyers, and indicates other quotations. Shakespeare pointed to a large spectrum of approaches to these issues by the tangled structure of his plays. We feel both amazement and admiration for the realism with which these issues are depicted.

Keywords: Shakespeare, English laws, *Merchant of Venice*, *Measure for Measure*

I. Giriş

Bu çalışma, bir edebiyatçıyla bir hukukçunun kadim dostluğundan doğmuştur. Dostluğun yaratıcı gücü kuvvetlendirdiği inancı ile William Shakespeare (1564-1616) ve hukuk üzerinde bir araştırma yapmaya karar verdik. Shakespeare'in eserlerinin incelenmesi, özellikle vatani olan İngiltere'de, çeşitli grupların ilgi kaynağı olmayı günümüzde de sürdürmektedir. Bir internet araştırması yapıldığında karşımıza "Shakespeare ve Öfke", "Shakespeare ve Açgözlülük", "Shakespeare ve Kibir", "Shakespeare ve Kadınlar", "Shakespeare ve Tıp" ve konumuz olan "Shakespeare ve Hukuk" başlıkları altında birçok inceleme yazısı, hatta kitaplar çıkıyor. Bizde ise bu kadar kapsamlı bir Shakespeare araştırmacılığı yok. Bu çalışmanın Türkçede bir ilk olduğuna inanıyoruz. Şimdiye kadar Shakespeare'in eserlerinin bir kısmı birçok defa Türkçeye çevrilmişse de bütün eserleri, ancak yakın tarihlerde Türkçeye nakledilmiştir.¹

1. Genel Bakış

Genelde bakıldığında karşımıza çıkan hukukun halleri –bir kısmı bugün daha önemli, bir kısmı tarihsel açıdan önemli– şöyledir:

İlahi adalet: Eski zamanlarda ve mitolojide çeşitli tanrıların ya da tek tanrılı dinlerde Tanrı'nın adalet fikrinden kaynaklanan ve yeryüzünde kanun yapıcılara da yol gösterme çabasını ifade eden "göze göz, dişe diş" gibi deyişler bu kaynağın eseridir. Shakespeare'in oyunlarında bu kaynağa sıklıkla rastlanmaktadır. Zamanla, vicdana ve insafa dönüşmüştür.

Adalet: Hukukun her zaman erişemediği, ama kişiler açısından hukuktan beklenen en önemli vasıf olan adalet, hukukun varmaya çalıştığı amaç olmalıdır. Hukuk adaleti gerçekleştirmek için düşünülmelidir. Adalet ne yazık ki görecelidir, taraflardan biri için adil olan sonuç diğer taraf için olmayabilir. Bu nedenle usul hukukundaki adalet sonuçta varılacak adaletten daha üstün sayılmış ve "herkes kanun önünde eşittir" ya da "herkes hukuktan eşitlikle yararlanır" gibi kavramlar doğmuştur. Adil bir hukuktan söz edilebilmesi için kişinin, "sonuç olarak, adil bir usul takip edildi ama benim istediğim sonuç doğmadı" demesi beklenir. Hukukun erişmeye çalıştığı budur.

Tabii hukuk: İnsan olarak doğmuş olmanın bir sonucu olan tabii hukuk, insan olma vasfıyla ilgilidir. Bugün insan hakları belgeleri bu inancın eseridirler.

¹ Özdemir Nutku'nun Türkçeye açıklayıcı önsözlerle çevirdiği metinler –en son bulunan Fletcher ile yazdığı ortak metinler de dahil– İş Bankası Kültür Yayınları arasında neşredilmiştir.

Bazı haklar vazgeçilemez olarak kabul edilmiş ve bunun sonucu olarak da evrensel anlamda korunmuşlardır. Bunlar arasında da bir hiyerarşi söz konusudur, bazı haklar bazı başka haklardan daha önemli sayılmaktadırlar: Yaşama hakkı, mülkiyet hakkından daha önemlidir.

Örf, âdet ve gelenek: Öteden beri uygulanan ama yazılı olmayan kurallardan meydana gelen bu kaynağın geçerli olması için uzun süredir var olması ve en azından belirli bir yöre halkı tarafından benimsenmesi gerekir. Yazılı hukukun öne çıkması ile etkinliğini kaybetse de, Türk Medeni Kanunu'nda da sözü edildiği gibi, hakkında yazılı kural bulunmayan durumlarda hâkime yol göstericidir. Bugün en sık kullanıldığı alan milletlerarası hukukun teamül hukukudur.

Hukuk: Bugün hukukun ne olduğu tam tanımlanamamaktadır. Yukarıda sözü edilen kaynaklar geniş bir hukuk tanımının parçası olarak görülmektedir, ama günümüzde "hukuksal çoğulculuk" antropologların çok üzerinde durduğu bir kavram haline gelmiştir ve hukuk kurallarını bulmak için klasik hukuk kavramının dışına çıkılabilmektedir. Legalizm ve pozitivizm ile sınırlı düşünüldüğünde tabiidir ki alanı çok daha dardır.

Hak: Kişiye tanınan ve hukuktan doğan yetkililerdir. Tabii hukukun katkısıyla insan hakları günümüzde büyük önem kazanmıştır ve milletlerarası belgelerle de korunmaktadır.

Vicdan: Yargılayan, adil bir karara varabilmek için iç sesini dinlediğinde vicdanına danışmış olur. Burada nasafet² kavramı devreye girer. Merhamet ve insafı da burada anmak gerekir. Takdir yetkisini kullandığında hâkim, vicdani kanaatine dayanır. Vicdan kavramı ilahi adalet uygulandığında çok daha geniş bir yer tutuyordu.

Kader: Bu bir inanç sorunudur ve hukukun kaynağı değildir. Tarih içinde, hatta günümüzde bile, alın yazısı kavramı bazı sosyal olumsuzluklara katlanmanın kolaylaştırılmasını sağlar. İlahi adalete inanıldığında ise kader, kısmet sıklıkla karşımıza çıkmaktadır.

Günümüzün Batı dünyasında, legalist ve pozitivist hukuk sistemleri içerisinde yaşadığımızdan, hukuktan anladığımız, asırlar evvel karşımıza çıkan

2 "Hâkimin hukuka ve hakkaniyete uygun karar vermesi" anlamındaki "nasafet" kavramı Medeni Hukuk'ta geçmektedir. Kanun hâkime takdir yetkisi tanıdıysa ya da durumun gereklerini ya da haklı sebepleri göz önünde tutmayı emrediyorsa, hâkim hukuka ve hakkaniyete (nasafete) göre karar verir.

anlayıştan oldukça farklıdır. Bugün hukuk deyince, aklımıza yasalar, yürütmenin ve idarenin kararları ve yargı kararları geliyor. Yargı kararlarına yasaların izin verdiği noktalarda yargıcın takdir yetkisini kullandığı durumlar da katılabilir.

2. Kara Avrupası'nda ve Türkiye'de Hukuk

Türkiye'nin de parçası olduğu Kara Avrupası hukuk sistemlerinin kaynağı Roma Hukuku'dur. Başlangıcı Jüstinyen'e kadar uzanır. Bu hukuk ailesindeki sistemler bugün bile, az ya da çok, Roma Hukuku'nu yansıtırlar. Hukuk sistemleştirilmiştir ve hukuk normlar hiyerarşisi içerisinde gelişir. Normlar hiyerarşisi kavramı, özellikle Türkiye'de ve Kara Avrupası sistemlerinde kabul gören bir kavramdır ve bu, yukarıda değindiğimiz hukuk kaynaklarının belli bir hiyerarşi içinde değerlendirileceği anlamına gelir. Basite indirgeyerek denebilir ki en üstte Anayasa, altında yasalar, daha altta yürütme kararları, onların altında idarenin kararları ve en altta da mahkeme kararları yer alır. Tabii ki kişilerin aralarında yaptıkları, ama hiyerarşi içinde izin verilenin dışına çıkamadıkları, sözleşmeler gibi daha alt hukuk kaynakları da vardır ve hatta vasiyetname gibi bir kurumu tek kişi de hukuk kuralı olarak doğurtabilir.

Türkiye'de de bugün bu normlar hiyerarşisi geçerlidir, hiyerarşinin en üstünde Anayasa vardır, diğer kaynaklar da alt üst ilişkisi içinde geçerlidirler. Ayrıca 2002 tarihli Medeni Kanun, bir hâkimin nasıl karar verebileceğini belirtmiştir. Kanunun Başlangıç kısmında, “hukukun uygulanması ve kaynakları” genel başlığı altında, yedi maddede özetle şunlar vazedilmiştir: Kanun, sözüyle ve özüyle değindiği bütün konularda uygulanır; kanunda uygulanabilir bir hüküm yoksa, hâkim örf ve âdet hukukuna göre, bu da yoksa kendisi kanun koyucu olsaydı nasıl bir kural koyacak idiyse ona göre karar verir; karar verirken bilimsel görüşlerden ve yargı kararlarından yararlanır. Ayrıca herkes dürüstlük kuralına uymak zorundadır, hakkın açıkça kötüye kullanılmasını hukuk düzeni korumaz; iyi niyet asıldır. Tarafların her biri hakkını dayandırdığı olguların varlığını ispatla yükümlüdür.

3. İngiltere'de Hukuk ve “common law” Ailesi

Her hukuk sistemini anlamak için tarihsel bir başlangıç önemlidir, fakat özellikle İngiliz hukuku açısından bu elzemdir. Hem gelişmesi Kara Avrupası hukuklarından çok farklı olduğu için hem de Shakespeare'in hukuka bakışına anlam verebilmek için böyle bir yaklaşım şarttır.

Shakespeare'in tanıdığı hukuk İngiltere'de geçerli olan sistemin saydığı kaynaklardan meydana gelmiştir; ama önemli olan, onun devri ile bugün arasında olan farklara dikkat çekmektir. Önce, kısaca ve oldukça basit bir anlatımla, bu hukuk sisteminin gelişmesine bakalım.

1066 Norman istilasına kadar İngiltere'de merkezî bir hukuk sistemi yoktur. Şövalye mahkemeleri, baron mahkemeleri, yerel mahkemeler gibi çeşitli mahkemeler davalara bakmaktadır. Yazılı yasalar yoktur ve bir karmaşanın hâkim olduğu bir sistemsizlikten söz edilebilir. 1066 Norman istilası *common law*'nın başlangıcıdır. Bu hukuk özellikle on ikinci ve on üçüncü asırlardan itibaren Londra'da Westminster da gelişir. Giderek hukuk merkezileşir ve birleştirici olur. Burada *common law*'nın anlamı "ülkenin tamamına uygulanan" (*common to the whole of the realm*) hukuktur. Kralın kurduğu bu mahkemeler ceza hukuku, vergi hukuku, sözleşme ve mülkiyet hukuku dallarında kararlar vermektedir; zira *Crown*, yani devlet, bu konularla ilgilidir. Hukuk, profesyonel hukukçuların elindedir. *Common law*'nın kuralları katıdır, esneklik yoktur, mahkeme maddi vakalarla ilgilidir ve sadece hapse ya da tazminata hükmedebilir. En önemli hukuk dalı ise usul hukukudur. Adil bir usul izlendiğinde sonucun da adil olacağı inancı hâkimdir; hukuku yumuşatıcı bir rol oynayabilecek vicdan ya da ahlâk (*morality*) ve nasafetle hiçbir ilgisi yoktur. Her ne kadar *common law* 1350'den sonra biraz daha esnekleşirse de halk adaletin eksikliğinden şikâyetçidir ve nihayet, adaletin pınarı (*fountain of justice*) olarak görülen kraldan yardım isterler. Kral, bir *common law* davasının sonucundan tatmin olmayan davacının isteklerine kendisi bakamayacağı için, dinî alandaki en yüksek kişi olan Chancellor'a işi havale eder. Kanonik hukuk yoluyla Roma Hukuku'nu da iyi bilen Chancellor, kararlarında bu kaynaktan da etkilenmiştir. Böylece *equity* (nasafet) hukuku doğmuş olur. Burada *equity* bir yerde tabii adalet kavramının özelliklerini göstermektedir. Chancellor'un idaresinde *Equity Court* kurulur ve verilen kararlar vicdanlara hitap eder, *common law* ise kuru hukuk kurallarını kullanmaya devam eder. *Equity* mahkemesi kendi çözümlerini üretmeye başlar. Zamanla *equity*, *common law*'yu düzeltici olarak görülür. İki sistem birbirlerine rakiptir. Sorun 1616'da had safhaya ulaşır. İşte Shakespeare'i tatmin etmeyen ve ona oyunlarında devamlı nasafet ve vicdan aratan sorunlar bu ikilemden doğmuştur. Shakespeare kesinlikle, *common law* mahkemelerinin adil olmadığını düşünmekte, avukatlara güvenmemekte ve *equity*'yi tercih etmektedir. İki sistem, ancak 1873-75'te birleştirilir. Artık *common law* mahkemeleri hem hukuk hem vicdandan gelen ilkeleri kullanmaya başlar.

Bugüne bakarsak, Britanya'da³ Kara Avrupası'nın anladığı anlamda bir normlar hiyerarşisinden söz edemeyiz. Sistem bir yazılı Anayasa ile başlamaz. Hukukun bir sistematığı yoktur, Roma Hukuku'nun bir kaynak olma özelliği de yoktur. Ayrıca yasalar ile yargı kararları (hemen içtihat oluşturduklarından) aynı derecede bağlayıcıdır. Kaynaklar arası bir alt üst münasebeti yoktur. Örf ve âdet, mahkeme kararlarının içine girmiştir, ayrıca bir kaynak değeri yoktur ama *time immemorial* denen, başlangıç tarihi on üçüncü yüzyıla kadar geriye uzanan geleneklerden söz edilebilir, bir geleneğin bağlayıcı olduğuna dair genel inanç gereklidir. Ayrıca, yukarıda gördüğümüz gibi, nasafet (*equity*) İngiliz hukukunda *common law*'dan ayrı ve hâkimin vicdanlara hitap eden ve takdir yetkisinin kullanıldığı hallerde başvurulmuş bir hukuk dalı olarak gelişmiştir. Bugün iki kaynak da aynı yargı yerinde birleştirilmiştir ve bu şekilde kullanılmaktadır; ama on dokuzuncu asra kadar yargı yerleri bile ayrıdır. Kara Avrupası'nda ise nasafet ayrı bir hukuk dalı olarak değil hukukun parçası olarak düşünülür ve kullanılır. İngiliz hukukunda yargıç, hukukta hüküm bulamazsa kendi adalet duygusuna dayanarak neyin adil (*fair*), mantıklı (*reasonable*) ve adalete uygun (*just*) olduğuna karar verir.

İngiliz hukuk felsefesine baktığımızda ise şunları görürüz: Adil ile adalet arasında bir fark vardır. Adalet (*justice*) sübjektiftir. Bir mahkeme kararı, bir tarafın adalet duygusunu tatmin ettiğinde öbür taraf adalet yerini bulmadı diye düşünebilir. Adil olmak, hakkaniyet (*fairness*) ise objektiftir. Özellikle adil bir usul takip edildiğinde (*fair procedure*) çıkan karar hakkaniyete uygundur (*fair*) ve ona itiraz edilemez; ama adalet duygumuza uymamış olabilir. Adalet duygusu, ilahi adalet de düşünüldüğünde, yücedir. Hukuk ona varmaya çalışsa da eksik kalabilir; ama adil işlerse bir yerde adalete de yaklaşmış olur.⁴

Şimdi, William Shakespeare'in devrine, yani on altıncı ve on yedinci yüzyıla dönersek, o devirde Parlamento'nun çıkardığı yasa sayısı yok denecek kadar azdır. *Equity, common law*'nun kuru ve katı kurallarının düzelticisi olarak görüldüğünden vicdana hitap eden kararlar öndedir. Bu da, yukarıda sözünü ettiğimiz ve aşağıda

³ Bugün Birleşik Krallık içinde üç hukuk sistemi yer almaktadır: İskoç, İngiliz ve Galler, Kuzey İrlanda. Ayrıca Channel Islands (Jersey ve Guernsey) ve Isle of Man'de de farklı hukuk sistemleri vardır, fakat bunlar Birleşik Krallık tanımında yer almazlar. Diğer bir deyişle Büyük Britanya'da beş ayrı hukuk sisteminden söz edilebilir.

⁴ Amerikalı ahlak ve siyaset düşünürü John Bordley Rawls (1821-2002), *A Theory of Justice* (Cambridge, Massachusetts, 1971) ve *Justice as Fairness: A Restatement* (Cambridge, Massachusetts, 2001) adlı kitaplarında bu konuların karmaşıklığını çarpıcı ifadesiyle çok iyi anlatmıştır.

daha ayrıntılı olarak göreceğimiz gibi, Shakespeare'in hukuk karşısındaki tutumunu etkilemiştir ve çalışmamız açısından çok önemli saptamaları gerektirmektedir.

II. Shakespeare'de Hukuk ve Hukukçular

Tiyatronun tanımını yaparken, William Shakespeare'in, onun üç fonksiyonuna dikkat çektiğini görürüz. *Hamlet* oyununda Polonius oyun içindeki oyunda, oyuncularını takdim ederken, en önemli konunun İngiliz hukukunu ele almak olduğunu söyler, davaların başlayabilmesinin gereği olan "law of writ" ve "özgürlük"ten söz eder. Tiyatronun ilk görevi öncelikle İngiliz hukukunu ele almaktır, eğlendirici olma ya da estetik başarıdan önce, hukuki ve sosyo-politik tartışmalara katkı sağlamaktır. Shakespeare tiyatrosunda seyirciler arasında çok sayıda hukukçu olduğu (*Inns of Court* mensupları) bilinmektedir. Tiyatronun ikinci tanımını Hamlet'in kendisi yapar. Aynı oyundaki oyunculara tarihsel bir inceleme yapılması gerektiğini söyler, ölümlerin arkasından söylenenlerin hayatta iken söylenenlerden daha önemli olduğunu hatırlatır. Üçüncü tanım yine Hamlet tarafından verilir. Tiyatronun en önemli görevi tabiata ayna tutmaktır. Bu psiko-antropolojik tanımın önemi de yadsınamaz. Shakespeare oyunlarının müdavimi olan seyircilerin kalitesi, bu üç tanım da anlayabilecek seviyededir. Hukukçularla arasının iyi olmadığı anlaşılan Shakespeare, ünlü mezarlık sahnesinde mezarcının mezar kazarken çıkarıp attığı kafatasına bakan Hamlet'e onun bir "avukat"a ait olabileceğini söyletir. Avukatın dava kazanmak için baş vurduğu uygulamaları sayarken çürümüş Danimarka'ya da bir atıf yapılmaktadır.⁵

Shakespeare, hukukçu değildir; ama birçok davanın ya tarafı olmuş veya çok yakınlarının davalarını takip etmiştir. Diğer bütün mesleklerden daha fazla atıf yaptığı meslek hukuktur. Bu konuda kelime hazinesi de çok geniştir. Onun tiyatro grubu Kral I. James'den Royal Patent aldıktan sonra, Shakespeare çok da zengin bir iş adamı olmuştur ve hukukla ilişkileri artmıştır; ama Shakespeare, hukukçulara (avukat ya da noter) hiç güvenmez. *2 Henry VI* oyununda Dick the Butcher (kasap) Jack Cade'e, "ilk yapacağımız iş, bütün hukukçuları öldürelim" der.⁶

⁵ Hamlet "Bu da bir avukatın kafatası olamaz mı?" diye söze başlar. Avukatın dava kazanmak için başvurduğu hileler ona ölüm karşısında hiçbir fayda sağlamamıştır. V.I. 94-97.

⁶ Bu meşhur bir alıntıdır. Bu alıntı ve oyun üzerine araştırmalar vardır. bk. Daniel Kornstein, *Kill All the Lawyers? Shakespeare's Legal Appeal* (Lincoln: University of Nebraska Press, 2005); Cemal Bali Akal, "Bütün Hukukçuları Öldürelim," *Hukuk ya da Kukla Tiyatrosu: Edebiyat ve Hukuk*, 4. bs. (İstanbul: Zoe Kitap, 2021), 137-145.

Shakespeare, oyun yazmaya 1580 tarihinde başlamıştır ve bugün oyunları tarih oyunları, problem oyunları, tragedyalar, komediler ve trajikomediler diye gruplanmaktadır. Bu oyunlarında dünyevi hukukla ilahi adalet arasındaki ilişki ve olası çelişki ön plandadır. Bu genelde şekli ya da sahte/yapma davalarda ortaya çıkar. Hukukun kullanılması ve kötüye kullanılması en çok tragedyalarında ve tarih oyunlarında görülür. Sonunda ilahi ve tabii adalet yerini bulur ve dünyevi hukukun sonuçlarını etkiler. Komedilerde evlilik sözleşmelerinden doğan borçlar; tarih oyunlarında mülkiyet, iktidar ve miras; problem oyunlarında ve tragedyalarında dünyevi hükümlerin yanılabilirliği ağır basar. Özellikle burada Shakespeare'in hukuka ilişkin inancını görürüz: Ona göre dünyevi hukuk, ilahi adaletin kusurlu bir yansımasıdır. Bu kusur ancak merhamet, insaf, vicdan ve nasafet yoluyla giderilebilir. Aşağıda ayrıntılarıyla ele alacağımız *Venedik Taciri*, *Kısasa Kısas* ve *Kral Lear* oyunları bu açılardan çarpıcıdır.

Shakespeare'in komedileri ve problem oyunları, dünyevi adalete daha eleştireci bir gözle yaklaşır. İktidar ve hukuksal veraset aşağı yukarı her tarih oyununda baş unsurdur ve bunlarda adaletin yerine getirilmediğini ve hukukun kötüye kullanıldığını görürüz. *Kral Üçüncü Richard Tragedyası*'nda Shakespeare hukuk, veraset, ritüel ve riyakarlık arasındaki ilişkiyi ele alır. Richard tabii hukuku çiğner ve İngiltere tahtını ele geçirmek için verasette sıra kuralını göz ardı eder. Yine *Kral Lear*'de devrin Jakoben hukuk sisteminin aksaklıklarına değinilir ve ilahi adalete sığınılır. *Hamlet* ve *Macbeth*'te de adalet, intikam ve şiddete dayanan siyasi verasetin dinamikleri karşılaşıp.

Shakespeare'in oyunlarının birçoğunda hukuk ve hukukçularla ilgili görüşlere, sorunlara ve çözümlere rastlanır.⁷

Bu alıntı kadar meşhur başka bir alıntının da Shakespeare'e ait olduğu söylene de ona ait değildir: "Hukuk budaladır/ahmaktır." Charles Dickens'in *Oliver Twist* adlı eserinin 51. bölümünden alıntıdır: "The law is an ass – an idiot. If that's the eye of the law, the law is a batchelor; and the worst. I wish ...that his eye may be opened by experience – by experience." (Hukuk budaladır – aptaldır. Eğer bu, hukukun gözü ise, hukuk toydur, hatta daha da kötüsüdür. Gözü tecrübeyle açılmalıdır – tecrübeyle).

7 *As You Like It* (Beğendiğimiz Gibi) 4.1.97 Jaques Rosalind'e, 3.1.16 Duke Frederick Oliver'a; 3.2.30 Touchstone; *Hamlet* 5.1.97 Hamlet Horatio'a, *The Comedy of Errors* (Yanlışlıklar Komedyası) 2.2.71 Dromio; *Henry IV* 1.2.54 Falstaff Prince Hal'a; , 2 *Henry VI*, 2.4.17 Warwick Lords'a, 4.2.59 Dick Jac'a; 2 *Henry VI* 4.4.36 Haberci Henry VI'ye; *The Merry Wives of Windsor* (Windsor'un Şen Kadınları) 1.1.1. Shallow Slender'a; *Romeo and Juliet* 1/4/77 Mercutio; *The Taming of the Shrew*

Yukarıda sözü geçen oyunlarda, özellikle nasafet, ilahi adalet, vicdan ve insaniyet; adalete varmada kadının rolü, hukukçulara güvensizlik gibi olgulara rastlıyoruz. Bu çalışmanın kısa kapsamında elbette bunların hepsine bakacak değiliz. Aşağıda çalışmamız açısından en ilginç bulduğumuz üçünü daha ayrıntılı bir biçimde ele alacağız.

III. Üç Oyuna Bakış

Kanun mu, Hukuk ve Adalet mi? Günlük dilde bu üç kelimeyi birbirinin yerine kullanmak yaygınlığı, bunların birbiriyle bağlantılı olmalarından kaynaklanır. Uzmanlar açısından birbirinden farklı anlamlar taşısa da toplumda adaletin sağlanması, hakların güven altına alınması için hukuku, hukuku düzenlemenin ayrıntılara inmesi de kanunları gerektirir. Kişiler kendi haklılıklarına inandıkları sürece bir üst kurumun dava ile davacı arasında hakem olması gerekmektedir. Türk edebiyatında da yaygın şekilde mevcut olmakla birlikte bu konuda müstakil araştırmalar bulunmamakta, konu ferdin haklarını tartışmaktan çok bir sosyal veya ahlâk bozukluğu açısından ele alınmaktadır. Bu zengin kaynaktan söz etmek yazının sınırlarını zorlayacağı için doğrudan doğruya Shakespeare'in *Venedik Taciri*, *Kısasa Kısas* ve *Kral Lear*'de bu konuyu nasıl ele aldığı konusuna geçebiliriz.

Hukuk, belge, yazılı olmayan kurallar ve kişilerin şikâyetleri bir edebiyat eserinde dile gelince, *Venedik Taciri* elbette bu konunun en ayrıntılı olarak ele alındığı ve Türkçeye 1884'de aslından tam metin olarak ilk çevrilmiş oyundur. Bir devlet memuru olan Hasan Sırrı, Hıristiyan ve Yahudiler arasındaki büyük nefreti dile getiren oyundaki şiddetli ifadeleri, dinleri küçümseyen veya aşağılayan kelimeleri çevirisinde ya metinden çıkarmış veya hafifletmiştir; zira Avrupa'daki başka dinlere karşı olan nefret Osmanlı toplumunun yapısına aykırıdır ve yazarların da buna azami derecede uydukları görülür.⁸

(*Hırçın Kız*) 1.2.280 İkinci senator; *Timon of Athens* (*Atinalı Timon*) 3.5.10 Alcibiades ve diğerleri. Bu zikirler arasında halktan kişilerin hukuk karşısındaki çaresizliği şu ifadeyle ölümsüzleşmiştir: "İmdat efendi imdat! Burada ağa takılmış bir balık var, tıpkı fakir adamın hakkının kanuna takılışı gibi." (Help, master, help! Here's a fish hangs in the net like a poor man's right in the law), (*Pericles*, 2.1.153 Balıkçı).

⁸ Bu konuda ayrıntılı inceleme için bk. İnci Enginün, *Türkçede Shakespeare* (İstanbul: Dergâh, 2008), 45-52.

1. *Venedik Taciri (Merchant of Venice)*

Venedik Taciri, Shakespeare'in hukukçuları en çok ilgilendiren oyunudur. Büyük Britanya'da hukuk fakültelerinde derslerde bugün bile tartışma konusu yapıldığı olur. Hukukçular özellikle oyunun Antonio'nun davasıyla ilgili bölümü üzerinde dururlar; ama oyunun bütünü, genel hukuki değerlerin de üzerinde durmayı gerektirir.

Olay Venedik'te geçer. Venedik bir ticaret şehridir ve Shylock ve Antonio tüccardırlar. Shylock Yahudi, Antonio ise Hıristiyan'dır. Davranışları Venedik'in ticari atmosferi içinde birbirine karşıt değerleri yansıtır. Elizabeth dönemi İngiltere'sinde bir Yahudi'nin ticaretteki rolü düşünüldüğünde, "Yahudi" bir ahlâki metafor olarak ele alınmalıdır. Shylock hukukun lafzının aynen uygulanmasını isterken Old Testament (*lex talionis*) değerlerini temsil etmektedir. Hıristiyanlığın yeni hukuku (New Testament) ise merhamet, insaf (*mercy*) ve affetme kavramlarına dayanır. Shylock faiz karşılığı borç vermektedir, yani tefecidir. Bu hukuka uygun bir faaliyet olmakla birlikte, para yoluyla para kazanmak devrin popüler Hıristiyan inancına göre şeytani bir kötülüktür. Antonio ise servetini insani amaçlarla kullanmaktadır. Bassanio'ya karşılıksız borç vermiştir, hatta Shylock'a borçlarını ödeyemeyenleri bile kurtarmaktadır. Bu da Shylock'un nefretini üzerine çekmiştir. Servetini Antonio gibi kullanan Porchia da "merhametin" (*mercy*) temsilcisi olarak görünür.

Bütün bu kişi özellikleri, dava sırasında oyun boyunca ortaya çıkar. Shylock devamlı bir şekilde hukuk, adalet ve sözleşmelerin bağlayıcılığı sonucu cezaya uyulmasını isterken, bunun altında yatan hisler nefret ve öç almaktır. Shylock'un talepleri ticari hayatın düzgün işlemesi için gerekenler olarak görülebilir.

Öte yandan, Antonio da tecrübeli bir iş adamı olarak Dük'ün bu taleplere engel olmasını beklemez. Ticaretin kuralları çiğnenemez. Böylece sözleşme özgürlüğü ön planda karşımıza çıkar. Şartların yerine getirilmesi dünyevi hukukun gereğidir. Lafzi ve şeklî hukuk Antonio'yu kurtaramaz; zira özgür irade ile koşulları kabullenmiştir. Ayrıca gururu da Shylock'tan bir şey istemeye izin vermez.

Portia bile Shylock'un cezanın uygulanmasını istemesini hukukun gereği olarak kabul eder; ama burada araya ilahi adalet fikri girer ve insani adaletin idealize edilmiş cephesi ortaya çıkar. Bu oyunda ticaret ve servet birer metafordur. İnsani merhamet (*compassion*) ve sevgi ise ilahi sevgiden kaynaklanır. Shylock'un

talepleri devletin ekonomik refahı için "adil" (*just*) görünse de bu hukuka bağlılık daha geniş anlamdaki adalet (*justice*) kavramını rencide etmektedir. Hukuk sistemi ahlâki değerlerden sıyrılmış olarak düşünülürse, Antonio ve Shylock arası ticari ilişkide şekil ve güvenilirlik unsurlarını korumaktadır. Burada hukuk korunmalıdır. Hukuk, Dük tarafından yorumlanacak ve yürütülecektir; ama oyundaki sorunu çözmeye yeterli değildir.

Venedik Taciri'ndeki tefeci Shylock ilk defa eline düşen ve kendisinden borç alan Antonio'dan faiz yerine, borcunu ödeyememesi hâlinde kalbine en yakın yerden yarım kilo et alacaktır. Bu anlaşma imzalanır; fakat çıkan fırtına ve Antonio'nun dönüşünü beklediği gemilerin gelemeyeceği anlaşılınca, bir şaka gibi başlayan anlaşma ciddileşir. Artık mesele yarım kilo et değil, doğrudan doğruya bir Hıristiyan'ın öldürülmesi demektir. Aslında başından beri Shylock'un amacı budur:

*Ondan nefret etmeme yeter Hıristiyan olması,
Ama nefretimi daha da arttırıyor
O aptalca alçak gönüllüğü ile faizsiz para aktarması,
Venedik'te bizim tefecilik işimizi sarsması.
Bir punduna getirip kurt kapını ile yere bir çakarsam
Yüzyılların hıncını çıkarırım ondan.
O, kutsal soyumuzdan nefret ediyor,
Nerede toplanmış bir tüccar gruba bulsa,
Bana, yaptığım pazarlıklara,
Haram dediği aldığım faize sövüp sayıyor.
Kavmime lanet yağsın onu bağışlarsam.⁹*

Bunun usta bir hukukçu tarafından savunulması gerekir. Antonio, borcu bir dostu için almıştır. Üstelik de, "Paramı düşmanına veriyormuş gibi ver ki, gününde geri alamazsan, cezasını ödetesin yüzün kızarmadan" demiştir.

Fırtınadan gemilerin battığı haberleri dolaşmaya başladığında, Antonio borcunu ödeyemezse ne olur sorusu da sorulur: "Borcunu zamanında ödeyemezse, etini kesecek değilsin ya. Hem ne işine yarar ki bu?" (s. 53).

Shylock bu soruya çoktan hazır: "Balık yemi olarak kullanılır. Hiç kimseyi doyurmasa bile, intikamımı besler. Beni aşığladı, beni yarım milyondan etti,

⁹ Shakespeare, *Venedik Taciri*, çev. Özdemir Nutku, 13. bs. (İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2019), 15. Bundan sonraki alıntılar için de gösterilecektir.

kaybettiklerime güldü, kazancımla alay etti, halkımı hor gördü, işlerimi engelledi, dostlarımı benden uzaklaştırdı, düşmanlarımı kışkırttı. Peki, bütün bunlara sebep neydi? Ben Yahudi'yim de ondan. Yahudi'nin gözleri yok mu? (...) Bir Yahudi, bir Hıristiyan'a haksızlık ederse, karşısında göreceği hoşgörüyü ne? İntikam. Bir Hıristiyan bir Yahudi'ye haksızlık ederse, Hıristiyan töresine göre karşılığı ne olmalı? Elbette intikam! Bunu sizlerden öğrendim, sizlere uygulayacağım. Zarar verici bir şey, ama öğrettiklerinizden daha iyisini yapacağım” (s. 53).

Bassanio, Antonio sayesinde Portia ile nişanlanmıştı. Portia ona, asla parmağından çıkarmamasını tembihleyerek bir yüzük verir, bu yüzük de ileride bir yeni anlaşmazlık ve çözüme yol açacaktır. Tam bu mutluluk anında Bassanio, dostu Antonio'nun başının dertte olduğunu öğrenir ve onu son bir defa görmek için Venedik'e döner. Dördüncü perdede Dük ve görevlilerle Antonio ve arkadaşları mahkeme salonunda bulunurlar. Antonio “Yasanın hiçbir maddesi onun hasedini aşmadığına” göre, başına gelecekleri sessizce karşılayacaktır (s. 79).

Shylock artık ne nefretini ne de Hıristiyan'ı öldürme arzusunu gizler. O “hakkımı” alacaktır. Dük, Bellario adlı bir hukuk doktorunu çağırdığını söyler. Gelen haberci mektuplarla birlikte Bellario'nun tavsiye ettiği “genç ve bilgili bir doktor”un geldiğini de bildirir. Avukat kılığında içeri giren Portia, davanın “tuhaf bir dava” olmakla birlikte “Venedik yasalarına” aykırı olmadığını ve bütün kurallara uygun olduğunu söyler. Portia önce “merhamet göstermeli” derse de Shylock “Beni buna zorlayacak bir güç var mı?” diye sorar. “Merhametin özünde” zorlama yoktur. “O kudretlerin üstünde en büyük kudrettir”, Tanrının, kralların özelliğidir:

*Merhamet adaleti yumuşattığı zaman
Dünyasal güç tanrısal güce yaklaşır (s. 87).*

Shylock bu sözleri dinlemek bile istemez, “Yasa uygulansın, Anlaşma gereği cezası verilsin” demekte ısrarlıdır (s. 87).

Bassanio “Yasayı kendi yetkinizle yorumlayın / Doğru bir şey yapmak için azıcık yanlış yapın” diye yalvarır. Portia, bu sözleri reddeder:

*Venedik'te konulmuş yasaların üstünde
Hiçbir güç yoktur. Sonra bu bir emsal olur,
Aynı örnek öne sürülüp bir sürü yanlış
Peş peşe birbirini izler devlet içinde. Hiç olmaz (s. 88).*

Bu, İngilizlerin *common law* dedikleri kanundur ve sanki Shakespeare *common law*'nun ne kadar haksız olduğunu gösterir.

Shylock, Portia'ya hayrandır: "Daniel gökten inmiş de yargıç olmuş" diye onu över:

*Sizin değerli bir yargıç olduğunuz anlaşılıyor;
Yasayı biliyorsunuz, yorumunuz kusursuz.
Yasanın örnek bir direği olan sizden
Yine o yasa adına talep ediyorum, karara geçin (s. 89).*

Portia "Anlaşmaya göre, verilmesi gerekli olan ceza / Yasanın ruhuna ve amacına tam olarak uyuyor" der ve hükmünü bildirir:

*Bu anlaşma sana bir damla bile kan vermiyor;
Burada sadece "yarım kilo et" ifadesi görülüyor.
Sadece hakkın olan yarım kilo etini al.
Ama keserken bir damla bile Hıristiyan kanı dökersen,
Venedik yasaları uyarınca,
Malın mülkün nen varsa
El konulur, hepsi Venedik devletine aktarılır (s. 92).*

Durum değişivermiştir. Shylock da isteğini değiştirir, "Alacağımın üç katını verin, Hıristiyan serbest kalsın" der.

Para hazır; fakat Portia, Yahudi'nin "adalet" istediğini ve senette ne yazıyorsa onu alacağını söyler.

Portia arka arkaya senette yazılı olmasa da Shylock'un amacını ortaya koyan maddeleri sıralar:

*Bundan dolayı et kesmeye hazırlan:
Kan akıtmadan, ne az ne fazla
Tam yarım kilo et kesmeye bak,
Yarım kilodan fazla ya da az alırsan,
Bu takdirde, alacağım parça
Tam olarak yirmide birinden daha hafif
Ya da ağır olursa; hatta terazinin kefesi
Tek bir saç telinin ağırlığı kadar oynarsa,
Ölürsün ve bütün mallarına el konur (s. 93).*

Shylock artık her şeyden vazgeçmiştir, mahkemeden kaçmayı ister. Halbuki Portia Yahudi'nin başına gelecek daha çok şey olduğunu sayar döker. "Dolaylı, aynı zamanda dolaysız yollardan davalının canına kastetmiş" bulunmaktadır (s. 94) ve onu diz çöküp Dük'ten merhamet dilemeye çağırır.

Dük, Shylock'un istemesine fırsat vermeden onun hayatını bağışlar, mal ve mülkünün yarısı Antonio'nun, kalan yarısı da devletin olacaktır (s. 95).

Antonio, payına düşen parayı reddeder; ama Shylock'un derhal Hıristiyan olması ve öldüğünde bütün varının yoğunun damadı Lorenzo ile kızı Jessica'ya kalmasının sağlanmasını ister. Yahudi artık ne istense "razıyım" demek zorundadır (s. 96).

Portia, işi bittiği için Padova'ya dönecektir. Verilmek istenen parayı da reddeder; fakat eşinin sadakatini ölçmek için Bassanio'ya verdiği yüzüğü ister. Bassanio mazeret ileri sürse de sonunda yüzüğü vermek zorunda kalır. Gençler arasındaki yeni pürüzler sevgi ve anlayışla çözülecektir.

Toplumda pürüz yaratan Shylock, eserin sonunda yoktur; herkes mutluluğuna doğru yola çıkar.

Mahkeme sahnesinde "kanunun lafzı ve ruhu" tartışmasında, dolaylı ifadeler söz konusu olduğu için, burada şu veya bu ülkenin kanunu geçerli değildir. Sadece kötü amacın kanunları uygulayıcı tarafından nasıl ortaya döküldüğü konusu her toplum için anlaşılabilir bir tutumdur. Bundan dolayı da sadece bir dine karşı alınan çok olumsuz tavır dışında Osmanlı ve Türk toplumunda oyunun yadırganacak hiçbir yönü olmamıştır.

Eserin sonu artık komedilikten çıkar. Burada küçük çapta bir dinler savaşı ile karşılaşırız ve Hıristiyanlara karşı biriktirmiş olduğu kini tam tatmin edeceği sırada, daha aşağılanmış duruma düşen Yahudi'nin perişanlığı karşısında seyirci, intikama susamış Shylock'u ayıplararken, sonunda ona acımaya başlar. Bu oyun bir komedi hafifliğiyle yazılmış olmakla birlikte Shakespeare'in insan varlığının karmaşıklığını, zenginlik veya dinlerin ayrı olması yüzünden yazılı kanun maddelerindeki yorum farkları karşısında tam bir eşitliği sağlayamadığını ortaya koyar; çünkü uygulamacılar da insandır ve onların da başka kaygıları olabilir. Bir oyunda bu konunun işlenmesi, seyirci denen geniş bir kitleyi asırlardan beri jüri durumuna koymuştur; fakat jürideki her bir ferдин hakların savunulmasındaki etkisi, ancak kendi dar çevrelerinden ibarettir, onlar bu oyundan edindikleri bilgiyi hayat tecrübelerine eklemekle yetineceklerdir. Bu oyunla ilgili İngilte-

re'de yapılan çeşitli incelemelerde, İngiliz kanunlarının karmaşık yapısı da ele alınmaktaysa da, usta bir yazar olan ve geniş seyirci kitlesine hitap eden Shakespeare'in sadece bununla yetinemeyeceği kesindir. Onun eserleri dünyanın bütün dillerine çevrilmiş ve İngiliz kültürüne aşina olmayan halk kitlelerinin de ilgi ve zevkle seyrettikleri oyunlar olmuştur. O zaman bütün insanlık için geçerli olan adalete uygunlukla neyin kastedildiği üzerinde de biraz durmak gerekir. Shakespeare her insanda var olan "hak" duygusuna hitap etmektedir. Bunun bir adı da vicdandır. Verilen hükümler insanların "hak" duygusunu zedelememeli, "vicdan"ına uygun olmalıdır. Bunun İngiliz hukukundaki karşılığı *equity*'dir. Burada teknik anlamda hukuk ile ahlâk (*morality*) karşı karşıya gelmektedir. Dar hukuk anlayışıyla haklı olan taraf, ilahi adaletten doğan daha yüksek bir hukuk anlayışı karşısında haksız duruma düşer. Devlet, insani hukuku uygulayacaktır; ama merhamet, yani daha yüksek bir değer yargısı hukuku mat edebilir. Hukuk dünyevi iktidar ve düzeni temsil etmektedir. Merhamet bunun üzerindedir. Burada hukukun sınırlılığını görmekteyiz.

Her ne kadar Shakespeare, nice hak duygusunu zedeleyen suçlulara vicdanlarının, emir aldıkları idarecilerin keselerine bağlı olduğunu söyletse de hiçbir eserinde onları savunmaz.¹⁰ Onun itirazlarından en önemlisi, insanların yaradılışları itibariyle suç sayılabilecek davranışlarda bulduklarında da, onların tıpkı kendileri gibi, aynı suçları işleyebilecek nitelikteki ölümlüler tarafından cezalandırılmalarıdır. Acaba ceza hükümlerini verenler benzer durumlardan kaçınıbilirler mi? İngiltere'de bu sorunun cevabıyla ilgili olarak üzerinde ısrarla durulan eser *Kısasa Kısas*'tır.

2. *Kısasa Kısas (Measure for Measure)*

Kısasa Kısas, hukukçular için ideal bir oyun sayılır. *Venedik Taciri* gibi hem hukuk hem ahlâk (*morality*) açısından birçok soruna değinir. Bu aslında, hemen başından anlaşılacağı gibi hukuk hakkında bir sahne oyunudur.

Oyun Viyana'da geçer. *Venedik Taciri*'nde olduğu gibi, hukuki konular oyunun tamamına yayılmıştır. Burada da hukukta güvenilirlik, merhametin

¹⁰ Bunun en çarpıcı örneği *Kral III. Richard'ın Tragedyası*'ndadır (çev. Berna Moran, 2. bs. [İstanbul: MEB, 1965], 54). Tahtta hakkı olan iki çocuğun öldürülmesi emrini almış olan kiralık katillerden biri ötekine vicdanının Dük'ün kesesinde olduğunu söylemesidir. bk. Engin'in, *Türkçede Shakespeare*, 189.

rolü, hukukun uygulanmasında insani açılardan göz önünde bulundurulması gibi konular tartışmaya açılmaktadır. *Kısasa Kısas*'ta *Venedik Taciri*'nden farklı olarak iki konu öne çıkmaktadır: Bir müessese olarak hukukun doğası ve yeterliği ile hüküm verecek olanın fitratı...

Viyana'da on dokuz yıl aradan sonra evlilik dışı cinsi münasebette bulunana ölüm cezası uygulanması tekrar kanunlaşmıştır. Bu suç bir yandan insanların mükemmel olmadığını simgeler, öte yandan hukukun insanların bu eksikliğini dizginlemek için gerektiğinden fazla reaksiyon gösterdiğini ortaya koyar. Böyle bir kanun günümüzde kabul edilemez görünse de tarihî veriler bunun varlığını doğruluyor. Oyunun yazıldığı tarihte Viyana'da kanun böyleydi ve cinsi ilişkilerin iktidarlar tarafından denetlenmesi Elizabeth dönemi İngiltere'sinde de tartışılmaktaydı ve Anglikan kilisesinin tutucu kanadı da bunu destekliyordu. 1650'den önce sadece ırza geçme, on yaşından küçük kız çocukların cinsel girişimlere alet edilmesi ve oğlancılık (sübyancılık) suç sayılıyordu. Diğer cinsi suçlar Ecclesiastical (dinî) mahkemeler tarafından para cezası ile cezalandırılıyordu. Diğer bir deyişle Claudio, nişanlısı Juliet ile cinsel münasebette bulunduğu için ölüme mahkûm edildiğinde, bu ceza düşünülemez bir şey değildi.

Oyunun başında, Viyana'da ahlâki hal ve durumun çığırından çıktığını, bu nedenle de Dük'ün Viyana'nın denetimini genç, tecrübesiz, ama ahlâki değerleri kuvvetli olarak bilinen Angelo'ya bıraktığını görürüz. Yetkiler sınırsızdır. Angelo çeşitli karşıt değerleri dengelemekten sorumludur ve mantığına göre değil ruhuna (*soul*) göre (*impartial conduct of his soul*) ve tarafsız karar vermelidir. Dük kendisi halkın gözünde zalim ve tutarsız görünmemek için işi Angelo'ya devretmiştir, o da uzun zamandır kullanılmayan bu kanunu hayata geçirmiştir ve hukukun herkese eşit uygulanacağını göstermek uğruna Claudio'yu ölüme mahkûm etmiştir. Halbuki eşitlik ve adalet burada söz konusu edilemez; zira Claudio ve Juliet bir evlilik sözleşmesi imzalamışlardır. O devrin kilise ve devleti bu sözleşmenin bağlayıcı olduğunu kabul etmektedir; ama ayrıca drahomanın ödenmesi ve kamusal alanda sözleşmenin tasdik edilmesi gerekmektedir. Bunlar geçerlilik şartıdır ve olayda bunlar eksiktir. Yani Claudio teknik anlamda suçludur, daha cinsi münasebette bulunmamaları gerekirken bu işe girişmişlerdir ve Juliet de hamiledir. Örf, âdet ve kilisenin tutumu Claudio'yu desteklemektedir. Claudio'nun girdiği münasebet ırza geçme değildir.

İnsan içgüdüleri ve doğası ile hukuk denetimindeki toplum arası bir ikilem (çıkılmaz) söz konusudur. Bu, ceza hukuku teorisinin tartışılmasını sağlayan bir

sahne oyunudur. Shakespeare, seyirciye ve okuyucuya burada bir laboratuvar testi sağlamıştır. Ayrıca hâkimin de tabiatı ve karakteri tartışma konusu yapılmaktadır. Angelo'nun burada konumu ve kişiliği ve idarecilik kabiliyeti de ön plana çıkmaktadır. Sanıldığı gibi dürüst değildir.

Konumuzun kapsamında ele almamız gerekmeyen çeşitli entrikalar ve araya giren diğer karakterlerin davaya katkısı sonucu hukuk ve adalet karşılaşır ve sonuçta adalet hukukun adilleşmesine yol açar. Mutlu sonla biten oyun yine de İabella karakterinin tam anlaşılamayan yönlerini de gözler önüne serer ve bizi konunun ahlâki yönlerini düşünmeye sevk eder.

Kısasa Kısas, kanunların uygulanmasıyla veya uygulayıcılarıyla ilgili noktalara dokunuyor. Oyun boyunca günah ile suç kavramları karışıyor. Cinsiyetle ilgili suçlar ve önlenmesi güç o içgüdüler yaradılışla ilgili, onun için de bütün erkeklerde ortaktır. Dük bile İabella'ya Angelo'nun teklifine benzer bir teklifte bulunuyor. Bu davranışlar aslında insanın yaratılıştaki var olan özellikleri, bundan dolayı da yasaklanması ve cezalandırılmaları doğru bulunmuyor. İnsan elinden çıkan yasalar yine kendileri de insanlık özürleriyle malul kişiler tarafından uygulanmaktadır. Bu uygulamanın ne oranda geçerli olacağı daima şüphe uyandırıyor.

Kısasa Kısas'ta yetkilerini bir süre kendisinden daha iyi bir yasa uygulayıcısı olacağına inandığı Angelo'ya devreden Dük, rahip kılığıyla dolaşır ve bıraktığı bu önemli davanın görülmesi sırasında Angelo'nun da insan cephesinin zayıflıklarını ve karışıklıkları görünce ortaya çıkar ve haksızlıkları giderir. Dük, ortaya çıkınca söyledikleri çok önemlidir:

*Gördüm ki, kokuşmuşluk fokur fokur kaynamakta
Bu Viyana kazanında,
Kazanın boyutunu da aşmış ortalığa.
Suçlar için yasalar var, ama suçlular öyle korunuyor ki
Yasalar öylece kalmış berber dükkânına asılan levhalar gibi,
Okunuyor ve gülüp geçiliyor yalnızca.¹¹*

Dük'ün gerçek kimliğini henüz bilmeyen yaşlı Lord Escalus bu sözleri "devletin manevi şahsiyetine hakaret" sayar ve Dük'ün hemen zindana atılmasını emreder (s. 117).

11 Shakespeare, *Kısasa Kısas*, çev. Özdemir Nutku, 6. bs. (İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2020), 117. Alıntılar metin içinde belirtilmiştir.

Claudio'nun suçu üzerine çeşitli karakterler geniş bir yelpazede fikir beyan ederler. Lucio gibi halktan insanlar “zamparalık”ın bu kadar ciddi bir suç olamayacağına inanırlar. Akıllı, temkinli ve vicdanlı olarak resmedilen zindancı Provost bir denge kurulmasını tavsiye eder, genç bir adamın hayatının böyle bir nedenle sona erdirilmemesini söyler. Escalus, Claudio'ya karşı haksızlık olsa da, bunun gerekli bir kanun olduğunu savunur. Dük cinsi özgürlüğün tehlikelerinden bahseder. Her ne kadar kanun bu olayda akıllıca uygulanmamışsa ve akıl dışı sertlikte görünse de Viyana'da ciddi bir sorunu çözmeye yöneliktir.

Claudio'un kız kardeşi Isabella, Tanrı yasaklarına titizlikle uyan bir rahibe adayıdır. Isabella, yasaları “âdil fakat acımasız” bulur (s. 35). Ancelo'dan yardım istediği zaman, Ancelo Claudio'yu cezalandırmanın kendisi değil, yasalar olduğunu söyler. Fakat Ancelo, Claudio'dan daha büyük bir suç işlemiştir. Önce evlenme vaat ettiği kadını terk etmiş, sonra da kendisinden yardım dileyen, din yolundaki Isabella'ya ağabeyinin hayatı karşılığında kendisiyle cinsel ilişkiye girme şantajını yapmış, sonra da sözünden dönmüştür. Dük, onun bütün bu suçlarını açıklayan konuşmasıyla, bu göreve tayin ettiği Ancelo'yu mahkûm eder:

*Şu yaklaşan, yeni evlenen adama gelince,
Onurunuzu korumuş olsanız da,
O şehvet düşkününü hayalinde kirletti bu adam sizi;
Mariana'nın hatırı için affedebilirsiniz onu;
Ama ağabeyinize haksızlık edip ölüme göndermiş,
Ağabeyinizi bağışlayacağına söz vermiş, sözünü tutmamış,
Böylece çifte suç işlemiş;
Kendi ağzıyla itiraf etti yasaların ona vereceği cezayı,
Claudio'nun hayatına karşı Angelo'nun hayatı
Kana kan, göze göz, kısasa kısas!
Böylece Angelo, suçun apaçık ortada,
Artık bağışlanmak için yalvarsan bile,
Kendin de bundan yararlanmayı bekleyemezsin.
Seni Claudio'yu mahkûm ettiğin
Ölüm cezasına mahkûm ediyoruz: İdam kütüğüne
Senin yaptığın gibi hemen gerçekleştirilsin,
Götürün onu! (s. 121).*

Dük, hükmünü vermiştir; fakat kinci olmayan kadınlar, merhametlidirler ve Ancelo'nun affını dilerler. Acaba Claudio neden idam edilmemiştir? Zindancı uygunsuz saatte gelen emri ifa etmemiş ve Claudio hayatta kalmıştır. Böylece emirlerin kişilerin şahsi yorumlarına bağlı olarak uygulanmaması sonucu herkes yeniden istediğine kavuşur.¹² Seyirci açısından rahatlatıcı bir uygulama olsa da burada, toplum düzeni, açısından önemli bir sorun oluşur.

Ancelo'ya o kadar güvenerek görevlendiren Dük suçsuz mudur? Bu soru, oyunda kimse tarafından sorulmaz. Belki de oyunu bütünüyle saran merhamet kavramının içindedir. Oyunun mesajı adeta şudur: İnsan hata işler, onu hatadan kurtaracak tek şey merhamettir. Bu aslında kanunlara yöneltilmiş bir eleştiri de sayılabilir. Kanunlar merhameti unutmamalıdır. Bu da önce zarar gören kişinin, zarar veren kişiye merhameti, yani affı ile sağlanır (s. 125-126).¹³

3. *Kral Lear (King Lear)*

Hamlet oyununda sunulan ve yukarıda belirttiğimiz tiyatronun işlevleriyle ilgili tanımlar *Kral Lear* için de geçerlidir. Bu oyun Kral I. James zamanında, 26 Aralık 1606'da Noel eğlenceleri sırasında sarayda kralın önünde oynanmıştır. Oyundaki önemli temalardan biri ülkedeki hukuk ve adalete dokundurmalar ve adaletteki yozlaşmaya devamlı atıfta bulunulmasıdır: "Adalet hangisi, hırsız hangisi?", "Kıyafetler ve kürklü cüppeler her şeyi saklar. Günahları altınla kaplayınız / Adaletin sert kılıcı acıtmadan kırılır" gibi. Ayrıca iktidar sahibi de "mevkiinde kendisine itaat edilen bir köpek" olarak anılır.

Kral Lear'de *equity*'ye (nasafet) atıfta bulunulur. İngiltere'de o devirde, yukarıda anlatıldığı gibi, *common law* mahkemeleri ile *equity* mahkemeleri ayrıdır ve burada Shakespeare'in *common law* hukuk kurallarından ziyade vicdanın önemli olduğu inancına vurgu yaptığı söylenebilir. *Kral Lear* oyunu protestolar ve

12 Masalların sonunda da anlayışlı kahramanlar sayesinde bütün meseleler tarafları sevindirecek şekilde çözülür. Bu belki de asırlar boyu insanların beklemedikleri barış ortamıdır.

13 Kerem Karaboğa, "Eagleton'ın Shakespeare'i" adlı yazısında kendisine has bir adalet yapısı olan İngiliz hukukunu dikkate almayarak "burjuva hukuk sisteminin de, yapısı itibarıyla para, dil ve arzu gibi, kendini feshetmeye dönük bir öznenen bağımsızlaşma durumu yarattığını ortaya koyan (*Venedik Taciri, Kısasa Kısas*) ve adalet/merhamet ikilemi arasında denge kurmaya uğraşan Shakespeare, her türden değerın kaygısızca içinin boşaltılabildiği bir toplumsal ilişkiler ağı içerisinde" demektedir. Kerem Karaboğa, "Yaşasın bu yaman, bu yeni dünya: Eagleton'ın Shakespeare'i," *Virgöl*, s. 11 (Eylül 1998): 15-17.

felsefi sorgulamalarla doludur. *Kral Lear*'de Shakespeare, hem dünyevi hem de ilahi hukuka ve sonuçtaki hüküm ve cezaya birçok defa atıfta bulunur. Trajik sonucun kuvveti bu şekilde artmış olur. Adil bir karara varma umuduna ya da vicdani bir çözüme atıf yapmak yerine birçok kez tekrarlanan hukuki sonuçlara vurgu, karakterlerin kişiliklerine ayna tutar. Bu oyun, Shakespeare'in Jakoben hukuk sistemini ele aldığı ve Hıristiyan *last judgment* biçimini alan bir ilahi adalete vurgu yaptığı bir tragedyası... Tabii hukuku çiğnemenin ve bunun sonuçlarının incelendiği ve tabii hukukla dünyevi hukukun çarpışmasının sergilendiği bir eser de diyebiliriz *Kral Lear*'e.

Kral Lear tragedyasında, açıkça söylenmese de oyunun en önemli yönlerinden biri sonunda ilahi adaletin tecellisi değil, miras hukukudur. Özellikle bir hukukçu gözü ile bakıldığında oyunun ağır basan yanı da budur. *Kral Lear*'in oğlu yoktur, ülkesini üç kızı arasında bölüştürmek istemektedir. O devirde *common law* kurallarına göre kız çocukları arasında mal bölünmesi "coparcenary", diğer bir deyişle, "eşit kısımlar" kuralına göre yapılabilirdi; ama kraliyet söz konusu olduğunda, mülk, sanki erkek çocukmuş gibi, kızların en büyüğüne kalmalıydı. *Kral Lear* ise krallığı en büyük kızına bırakacağına üç kızı arasında eşit olarak böler. Aynı zamanda Roma Hukuku'nda olduğu gibi bu kararını kendisi hayatta iken alenen ilan eder. Yine Roma Hukuku'nda olduğu gibi, sorumluluğu da onlara geçirir, kendisi sadece kral titrini muhafaza eder. İlahi hak teorisine göre Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olan kral, hukukun üstündedir. Burada ayrıca vurgulanması gereken, I. James devrinde kralın hukukun üstünde olan iktidarının sınırlarının tartışılmakta olduğudur. Bu açıdan oyunun ek bir anlamı da vardır.

Shakespeare *equity* ve *common law* arası tercih yapma durumunda kalınca, her zaman, *equity*'nin sağlayacağı çözümü, vicdana hitap eden kararları seçer. *Venedik Taciri* gibi... Belki de Shakespeare'i hâlâ vazgeçilmez kılan, nesiller boyu bütünüyle vicdanını kaybetmemiş seyirciye seslenmiş olmasıdır. Bu tragedya da *Hamlet* ve *Macbeth*'te de olduğu gibi, adalet, öç, intikam ve şiddete dayanan politik iktidar kavgası ve başa geçmede sırayı bozmanın dinamiklerine dikkat çekilmektedir.

IV. Shakespeare'in Oyunlarıyla Türkler Arasındaki Hukuk Kavramının Buluşma Noktası

1912'den itibaren başta *Hamlet* olmak üzere sık sık Shakespeare'in oyunlarını sahneleyen Muhsin Ertuğrul'un İstanbul Şehir Tiyatrosu yöneticiliği sırasında her yıl bir Shakespeare oyunuyla tiyatro mevsimini açması, Hüseyin Suat Yalçın gibi, oyun yazma ustalarını tanımayanlarca yadırganıyor ve onun Shakespeare ile tiyatro seyircisini, hatta oyuncu ve yönetmenlerini yetiştirme çabası anlaşılıyordu. İşte bu günlerde Hüseyin Suat, Shakespeare konusunda hayli cahilce bir çıkışla bu yazarın bizimle hiç ilgili olmadığını, onu oynamanın da yararsız olduğunu, gelişigüzel sıralanmışa benzeyen bazı eleştirileri zikrederek Shakespeare hayranlığının nereden çıktığını soruyordu. Bu metinde konumuzu ilgilendiren şu cümle de yer almaktadır: “*Venedik Taciri*'nde öyle hukuki maddeler zikrediyor ki hiçbir milletin külliyat-ı hukukiyesinde yeri yok.” Aslında önceki cümlelerde Shakespeare'in sadece İngiltere'yi esas alarak yazdığını söylemiştir: “Shakespeare mevzuu nerde olursa olsun eserlerini daima İngiliz ruhuyla ifade ve temsil eder. Vakayin geçtiği yer, âdat-ı mahalliye onun nazarında hep birdir. Yani İngiltere...”¹⁴

Bir tiyatro eserinin doğrudan doğruya yazıldığı dilin seyircisine hitap ettiğini yazarlar bilirler. Nitekim, *Duhter-i Hindu* (1874) oyununda Abdülhak Hâmit'in, Hindistan valisi olan Thomas'ın evli olmasına rağmen, eski sevgilisi Hintli Surucuyi ile de evlenmesini mümkün kıldığı Hüseyin Suat unutmuş olmalıydı. Halbuki birden fazla evlilik İngiltere'de bulunmadığı gibi, bunları yasaklayan bir idarecinin kaçınması gereken bir davranıştır, ancak eserini Osmanlı toplumu için yazan Hâmit, bundan dolayı hiçbir eleştiri de almamıştır.

Konu İngiliz hukuku olduğu zaman, bu makalenin hukuk bölümünde açıkça görüldüğü üzere hayli karmaşık bir adalet yapısının bulunduğu ve bunlar arasındaki geliş gidişlerin insanları şaşırttığı da anlaşılmaktadır. Bundan dolayıdır ki Shakespeare'in hukuk üzerinde geniş olarak durduğu eserlerinde bu karmaşık yapı, verilen hükümlerden zarar görenlerin sızlanmaları ve şikâyetleri olarak dile getirilmektedir.

Shakespeare, *Kral Lear* hariç, bu oyunları tragedya olarak değil komedi tarzında ele almıştır. Shakespeare'in kötümserliğinin doruğunda iken yazdığı

14 *Akşam*, 27 Nisan 1929. Döneminde uzunca bir tartışmaya yol açan Hüseyin Suat'ın çıkışını yıllar sonra değerli bir hikâyeci ve köşe yazarı olan Oktay Akbal, “Shakespeare Tartışması!” (*Cumhuriyet*, 11 Mart 1974) adlı yazısında yeniden işlemiştir.

Kral Lear'de insanları rahatlatacak hiçbir nokta yoktur. Halbuki komedi tarzındaki eserler, uygulanması istenilen kanun veya anlaşmalara Shakespeare'in pek inanmadığını gösterir. Onun inandığı şüphe yok ki insanları mutlu edecek, birbirini kırıp öldürmeyecek, kısacası "vicdana" uygun uygulamalar olmalıdır. Vicdan on dokuzuncu yüzyıl edebiyatında çok yaygın olarak işlenmiştir. Türk edebiyatında da "vicdan" kelimesinin pek çok sebeple zikredildiği görülür. Shakespeare'in bir Hıristiyan olarak kendi dindaşlarına "vicdan"ı anlaşmazlıkların giderilebileceği mahkeme olarak göstermesini, Müslüman Türk okuyucu ve seyircisi İslâmiyet'in temel değerlerinden birine uygun olarak algılamış ve o eserleri hiç yadırgamamıştır. Shakespeare'in zamana ve mekâna meydan okuyan büyük gücü, bütün insanları birleştirecek noktaları bulması ve işlemesidir. Bu bakımdan iyi bir Shakespeare okuyucusu olan Halide Edib'in *Maske ve Ruh* adlı oyununda ahirette Shakespeare ile Nasrettin Hoca'yı karşılaştırması, artık bütününüyle maddileşmiş dünya görüşlerine karşı Shakespeare'in tiksinti, Nasrettin Hoca'nın ise şaşkınlıkla bakmaları bir anlamda onların bize bıraktıkları mirası da anlaşılır kılmaktadır. Yine de Shakespeare'de hukuk örneğinden hareket ederek Türk edebiyatında da bu konunun araştırılması şüphesiz ki edebiyat araştırmalarına bir zenginlik katacaktır.

Kaynaklar

- Akal, Cemal Bâli. "Bütün Hukukçuları Öldürelim." *Hukuk ya da Kukla Tiyatrosu: Edebiyat ve Hukuk*. 4. bs. 137-145. İstanbul: Zoe Kitap, 2021.
- Cormack, Bradin, Martha C. Nussbaum ve Richard Strier (ed.). *Shakespeare and the Law: A Conversation among Disciplines and Professions*. Chicago: The University of Chicago Press, 2015.
- Enginün, İnci. "Halide Edib Adıvar'da Doğu Batı ve Evrensel." *Halide Edib Adıvar*, 31-40. İstanbul: Dergâh, 2019.
- _____. "Halide Edib ve Halk Kültürü." *Halide Edib Adıvar*, 119-139. İstanbul: Dergâh, 2019.
- _____. "Nasrettin Hoca." *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları 2*, 83-96. İstanbul: Dergâh, 2012.
- _____. *Türkçede Shakespeare: Çevirileri ve Etkisi*. İstanbul: Dergâh, 2008. (İlk şekli: *Tanzimat Devrinde Shakespeare: Tercüme ve Tesir*. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi, 1979).
- Green, Janet M. "Earthly Doom and Heavenly Thunder: Judgment in King Lear." *University of Dayton Review* 23, s. 2 (Spring, 1995): 63-71.
- J.D.E. "Shakespeare and the Legal Process: Four Essays." *Virginia Law Review* 61, 2 (March 1975): 390-433.

- Karaboğa, Kerem. “Yaşasın bu yaman, bu yeni dünya Eagleton’ın Shakespeare’i.” *Virgöl*, s. 11 (Eylül 1998): 15-17.
- Kornstein, Daniel. *Kill all the Lawyers? Shakespeare’s Legal Appeal*. Lincoln: University of Nebraska Press, 2005.
- Rackley, Erika. “Judging Isabella: Justice, Care and relationships in Measure for Measure.” *Shakespeare and the Law*. Editör Paul Raffield ve Garry Watt, 65-80. Bloomsbury, 2008.
- Raffield, Paul ve Garry Watt (ed.). *Shakespeare and the Law*. Bloomsbury, 2008.
- Rawls, John Bordley. *A Theory of Justice*. Cambridge, Massachusetts, 1971.
- _____. *Justice as Fairness: A Restatement*. Cambridge, Massachusetts, 2001.
- Restivo, Giuseppina. “Inheritance in the Legal and Ideological Debate of Shakespeare’s *King Lear*.” *Shakespeare and the Law*. Editör Paul Raffield ve Garry Watt, 159-172. Bloomsbury, 2008.
- Shakespeare, William. *Kısasa Kısas*. Çeviren Özdemir Nutku. 6. bs. İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2020.
- _____. *Kral Lear*. Çeviren Özdemir Nutku. 15. bs. İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2020.
- _____. *Venedik Taciri*. Çeviren Özdemir Nutku. 13. bs. İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2019.
- _____. *The Complete Works*, Hazırlayan Peter Alexandre. London, Glasgow: Collins, 1951.
- Veitch, Scott, Emilos Christodoulidis ve Lindsay Farmer. *Jurisprudence: Themes and Concepts*. Routledge, Cavendish, 2007.
- Watt, Gary. “The Law of Dramatic Properties in the Merchant of Venice.” *Shakespeare and the Law*. Editör Paul Raffield ve Garry Watt, 237-251. Bloomsbury, 2008.